

Мовчан П.П.

Національна академія державного управління при Президентові України

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

У статті розглянуті сучасні проблеми формування європейської ідентичності в Європейському Союзі. Зазначені негативні тенденції у розвитку Союзу через фінансово-економічну та міграційну кризи, Brexit, посилення право-радикальних партій та рухів. Обґрунтовані два основні напрями посилення європейської ідентичності: через історичну спадщину та політичну ідентичність. Підкреслена роль у цьому процесі європейського громадянства. Розкриті потенційні можливості зміцнення європейської ідентичності, які полягають у становленні європейської системи освіти, створенні умов для оволодіння спільної мови та посиленні академічної мобільності студентів.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська ідентичність, європейське громадянство, культурна спільнота, політична ідентичність, освіта, спільна мова.

Постановка проблеми. Формування та затвердження загальнонаціональної ідентичності громадянського типу в Україні постає особливим завданням державотворення, що є рушійною силою для здійснення необхідних суспільству реформ. Крім питань корупції, економічних негараздів, зубожіння переважної більшості населення країни, серйозну загрозу національній безпеці України становить розколотість суспільства не тільки за ознаками доходів, але й за регіональною поляризацією. Особливо чітко це простежується у визначенні та ставленні до питань, які є традиційно гострими для громадян: мовна політика, перспективи вступу до НАТО, оцінка історичних подій тощо. Негативні тенденції також зумовлені ізольованістю соціокультурного життя регіонів, браком ефективних комунікацій, обміну та взаємодії між ними, а також зовнішніми впливами, що ускладнює формування цілісного національного простору.

Значні проблеми спостерігаються і країнах Європейського Союзу (далі – ЄС). Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. позначилася на гальмуванні економічного розвитку протягом десятиліття. До цього додалася міграційна криза, що почалася у 2010 р. і досягла свого піку 2015 р., внаслідок чого кількість біженців та мігрантів (легальних та нелегальних) на європейському континенті перетнула позначку у 3,5 млн осіб. Серйозного удару євроінтеграційним проектам Брюсселя завдало рішення громадян Великої Британії щодо виходу зі складу ЄС на референдумі 23 червня 2016 р. Відцентрові тенденції спостерігаються і в деяких інших країнах ЄС на тлі посилення право-радикальних партій і рухів.

Водночас лідери ЄС та його країн-членів не залишають амбітних планів щодо формування європейської ідентичності, подолання існуючих розбіжностей у напрацюванні ефективної стратегії розвитку Союзу, посилення його ролі і значення у світі. На цьому шляху є певні здобутки та втрати, які становлять не тільки теоретичний, але і практичний інтерес для українського суспільства, що реалізує курс на євроінтеграцію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед дослідників теорії європейської ідентичності слід відзначити В. Бреда, Д. Лакроїкса, К. Тонкісса, Ю. Хабермаса, Д. Штернбергера, Б. Яка та ін. Політику ЄС стосовно формування європейської ідентичності розглядали у своїх працях А. Дрейс-Френсіс, С. Каєбл, Б. Крум, Ф. Слайдер, П. Хіршоп тощо. Перспективи побудови європейської ідентичності зробили ключовим елементом своїх досліджень К. Арпінгейм, С. Вільям, Д. Кіршоф, А. Прутч, Й. Фоссум та інші вчені. Динамічні зміни глобального світу вимагають постійної уваги до політико-культурологічної проблематики, яка визначає економічні перспективи та питання забезпечення міжнародної, регіональної та національної безпеки.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати основні змістовні складові частини формування європейської ідентичності в ЄС з урахуванням сучасних умов та тенденцій світу, що глобалізується.

Виклад основного матеріалу дослідження. З'ясування ідентичності, що підіймається на транс- або наднаціональний рівень, особливо у випадку Європи, де необхідно враховувати національне, культурне та мовне різноманіття континенту, перетворюється на дуже складне завдання.

Тим не менш, існує значний пласт літератури, присвяченої «європейській ідентичності», яка аналізується із застосуванням різних дисциплінарних та методологічних перспектив і підходів. Багато хто з дослідників не переймався питанням, що таке Європа і «європейство» як таке. Європа – географічне поняття, у культурному сенсі, у розумінні ЄС або ж трансцендентальна утопія чи модель? Проте саме ЄС слугує визначальним ядром належності до Європи. Сьогодні існують два основні уявлення про сутність та зміст європейської ідентичності: 1. Європа як культурна спільнота, що поділяє спільні цінності, які становлять «культурну ідентичність»; 2. Європа як політична спільнота, що поділяє демократичні практики, які складають «політичну ідентичність».

Відповідно до першої гіпотези, європейська ідентичність багато в чому визначається спільними цінностями, що походять від загальної (культурної) спадщини та історичного досвіду. Будь-яке співтовариство – особливо політичне – базується на культурній основі, і колективна ідентичність походить від загальних мови, історії та / або культури. Спільні цінності гарантують узгодженість співтовариства і формують основу для колективних (політичних) дій, що робить його стабільним та реалістичним залежними від характеру культурної спільноти. Для ЄС ця думка передбачає історично обґрунтовану ідентичність на основі спільних цінностей. У цьому контексті йдеться про європейську культурну спадщину не лише як вираз колективної ідентичності, але і як джерело спільної ціннісної орієнтації [1, с. 16].

Розуміння Європи як політичного співтовариства робить акцент на «політичній ідентичності» та наголошує на необхідності відокремити культуру від політики, щоб мати загальноєвропейський сенс, якому належить розвиватися. Серед найбільш поширених концепцій європейської політичної ідентичності є «конституційний патріотизм», найвидатнішим прихильником якого був німецький філософ Ю. Хабермас. Він базується на ключовому припущенні, що люди повинні розвивати прихильність до ліберально-демократичних установ, а не до будь-якої національної культури. Відтак ідентифікація групи переосмислюється. Демократичне громадянство має пріоритет над культурною та / або етнічною ідентифікацією осіб [2].

Поняття конституційного патріотизму вважається важливим для багатьох національних держав, що належать до такого наддержавного суб'єкта, як ЄС. [3]. Сам цей термін свідчить

про те, що демократичні структури та інститути мають відігравати вирішальну роль у формуванні передбачуваної «політичної ідентичності». Проте «конституція» відповідної політичної системи є лише одним із двох елементів, які слід розглядати як тісно взаємопов'язані; інший представлений демократичним процесом і активним громадянським залученням. Вважається, що демократичні інститути забезпечують основу для розвитку колективної ідентичності, потенціал для демосу щодо ідентифікації з цими інститутами може бути використаним лише демократичним процесом. Відповідно, політична спільнота може реалізуватися лише через активну взаємодію громадян у контексті публічної сфери. Має з'явитися демократична політична культура, заснована на інституційному рівні. Гарантовані громадянські права та участь у політичному житті виступають як противага закритим національним культурам, зі своїми специфічними етнокультурними цінностями. Це підкреслює конструктивістський характер побудови громади і відкидає припущення про нації як давні природні або ж квазіприродні явища. Проте така політична ідентичність ґрунтується на раціонально-демократичних інститутах та практиках і постає занадто абстрактною. Їй бракує емоційно-психологічних елементів [4], відтак втрачається більш глибокий зв'язок між членами спільноти, притаманний більшості форм національної ідентичності.

Європейські політичні еліти намагалися додати транснаціонального виміру до існуючої національної колективної ідентичності від початку європейської інтеграції. Ці зусилля були засновані на припущеннях, що є потреба породити відчуття належності до Європи, що йде поза економічним та інституційним виміром. Однак тільки 14 грудня 1973 р. було зроблено рішучий крок і ухвалено дев'ятьма міністрами закордонних справ тодішніх «європейських співтовариств» Копенгагенську Декларацію про європейську ідентичність [5, с. 227–228]. До сьогодні вона залишається, мабуть, найбільш чіткою заявою щодо спільної європейської ідентичності і декларує перевагу принципу єдності над різноманітністю.

Однак після цього питання європейської ідентичності, аж до недавніх часів, у практичну площину не переводилося, чому сприяв провал амбітного проекту «Конституція для Європи», що знайшло відображення у відмові від проекту тексту на референдумах у Франції та Нідерландах у 2005 р. Це виглядало як зростаюче суспільне розчарування у політиці ЄС [6].

Громадянство як наріжний камінь залишається відмінною рисою політики ЄС щодо ідентифікації в Європі в останнє десятиліття, про що свідчить нова програма «Європа для громадян», затверджена Радою Європейського Союзу в квітні 2014 р. на період 2014–2020 рр. На демократичне залучення та громадянську участь у програмі передбачається до 60% загального бюджету (185,5 млн євро). Багато уваги буде приділено історичній пам'яті (до 20% бюджету). Водночас ідентичність у програмі згадується менше, ніж раніше, як основна категорія та поняття, але також як термін (згадується лише один раз). Це можна тлумачити як прояв зростання незацікавленості або ж дискомфорт щодо європейської ідентичності як виразну політичну ціль на рівні ЄС.

Ми твердо переконані, що, з огляду на високо політизований характер дискусій про європейську ідентичність, зусилля, спрямовані на її формування, повинні зосереджуватися на діяльності політичної системи ЄС, а не на розробку будь-яких політик ідентичності, політичних або культурних.

Крім цього, значні можливості відкриваються з огляду на формування загальної історичної пам'яті. Д. Пелс справедливо підкреслює, що Європі не вистачає душі. На його думку, на відміну від національних держав, спостерігається занадто мало емоційної європейської взаємодії [7]. Проте відповіді громадян на питання: «Чи вважаєте Ви себе громадянином ЄС?» надають іншу перспективу. У 2015 р. більше двох третин європейців вказали на те, що вони почувають себе громадянами ЄС [8]. Частка європейців, які не відчувають причетності до громадян ЄС, склала 31%. Громадяни Люксембургу (88%), Мальти (84%), Фінляндії (81%) та Німеччини (81%) почуваються європейцями. Це різко контрастує з Болгарією, Кіпром та Грецією, де лише половина населення почувається європейцями.

Як вже зазначалося, європейське громадянство зосереджується на цінностях, представницькій демократії та розвинутому громадянському суспільстві [9], а також почутті належності до єдиної спільноти. Національна освіта має зробити свій внесок у національну ідентичність та національне громадянство. Країни-члени ЄС ухиляються від прив'язування національного виховання та освіти до питання європейського громадянства. З моменту підписання Римського договору освіта була прерогативою національних держав. Але у Маастрихтському договорі заявлено (гл. 3, ст. 126), що Співтовариство сприяє розвитку

якісної освіти шляхом заохочення співпраці між державами-членами шляхом таких дій, як сприяють мобільності громадян, розробляючи спільні навчальні програми, створюючи мережі, обмінюючись інформацією або вивчаючи мови ЄС. Договір також містить зобов'язання сприяти навчанню протягом усього життя для всіх громадян ЄС.

З того часу ЄС активно бере участь у просуванні «європейського виміру» у навчальні програми країн-членів через документи, які привертають їхню увагу до цих питань. Приклад можна знайти в декларації Єврокомісії 2017 р. «Сприяння громадянству та загальним цінностям свободи, толерантності та недискримінації» [10]. Цей документ вимагає мобілізації сектора освіти для сприяння включення у європейські процеси та розвиток фундаментальних цінностей. Він встановлює перелік конкретних завдань, що мають бути досягнуті на національному та місцевому рівнях, та визначає чотири основні пріоритети співробітництва на рівні ЄС: забезпечення для молоді набуття соціальних, громадянських та міжкультурних компетенцій шляхом просування демократичних цінностей та основних прав, соціальної інтеграції та недискримінації, а також активного громадянства; підвищення критичного мислення та грамотності щодо засобів масової інформації, зокрема у сфері використання мережі Інтернет та соціальних мереж із тим, щоб розвинути опір дискримінації та ідеологізації; заохочення до набуття освіти малозабезпеченими дітьми та молоддю; сприяння міжкультурному діалогу через всі форми навчання разом із іншими відповідними політиками та зацікавленими сторонами.

Значну роль у формуванні європейської ідентичності може відігравати спільна мова. Сьогодні в ЄС офіційними є 24 мови. Тим самим підкреслюється повага до національної мови. Але це не знімає необхідність існування другої, спільної для усіх мови. Із виходом Великої Британії з ЄС англійська мова стає іноземною для всіх країн, крім Ірландії, однак вона є мовою науки і бізнесу у світі. Відтак в ЄС англійська, *defacto*, є мовою міжкультурного спілкування. Сьогодні більше 40% громадян ЄС розмовляють англійською. Це більше ніж в чотири рази перевищує популярні мови в Європі (французька, німецька, іспанська). Водночас є багато європейських країн, де значна частка населення не володіє іноземними мовами. В Угорщині таких – 65%, в Італії – 62%, в Ірландії – 60% та 61% у Великій Британії, яка вирішила залишити ЄС [11, с. 9].

Серед найбільш значних досягнень ЄС – мобільність для студентів та підвищення можливості отримання вищої освіти. Як свідчать дані, студенти, які навчалися за програмою Erasmus, демонструють кращі індивідуальні характеристики (толерантність, довіра, навички розв'язання проблем, допитливість, знання сильних / слабких сторін та рішучість у прийнятті рішення під час підбору персоналу). Різниця в цих значеннях зростає на 42% в середньому, порівняно з іншими студентами, і 92% роботодавців шукають саме таких працівників. Представники європейських вищих навчальних закладів підкреслюють, що їхня роль полягає не тільки у підготовці наступного покоління працівників для економіки знань, але й у підвищенні відповідальності за культурно-соціальний та громадянський розвиток на національному та європейському рівнях [12].

Організація економічного співробітництва та розвитку відзначає, що школа та університет, а також шлях між ними, відіграють домінуючу роль в осмисленні освітньої політики. Але поза цими двома інститутами існує менш зрозумілий світ коледжів, дипломів, атестатів та професійних іспитів – післядипломна професійна освіта та навчання [13].

Тим не менш, мобільність відіграє важливу роль у створенні почуття європейського громадянства. У 2005 р. молодь взагалі не мала чіткого уявлення про те, що означає Європа чи чого хоче Європа [14]. Для мобільних студентів все виглядає інакше. Вони чітко усвідомлюють культурну різноманітність, у них сформована потреба включення «соціального досвіду» вимірювання в існуючі теоретичні основи політичних та куль-

турних вимірів європейської ідентичності, що не обов'язково пов'язана з ЄС як політичною конструкцією.

Конкуренція між університетами відбувається явно не на рівних умовах. Управління з погляду автономії університету, під чіткою відповідальністю за результати та фінансування на одного студента, значно відрізняється. Результати досліджень тісно пов'язані як із фінансуванням, так і з управлінням. Емпіричні дослідження показують, що один відсоток додаткового фінансування призводить (зазвичай) до 3% покращення положення у рейтингу університетів.

Незважаючи на те, що в Європі традиційно існує більш егалітарний підхід до вищої освіти, ніж на американському континенті, останніми роками спостерігається більша готовність урядів у Європі сприяти різнорівневій диференціації національних систем, що стосуються таких аспектів, як інституційні місії, розподіл коштів або рамки регулювання. Отже, справа егалітарного підходу до європейської вищої освіти послаблюється, і нинішня ситуація свідчить, що ця тенденція буде і надалі посилюватися.

Висновки. Незважаючи на існуючі негаразди у розвитку ЄС, є значні потенційні можливості посилення роботи щодо формування європейської ідентичності. Вони обумовлені об'єктивними процесами глобалізації, поступовим становленням єдиного європейського освітнього простору, посиленням академічної мобільності студентів, прогресом у ствердженні спільної мови на європейському континенті. До цього слід також додати уніфікацію медіапростору і зміцнення політичних інститутів ЄС.

Список літератури:

1. Prutsch M.J. Research for CULT Committee – European Identity. Policy Department for Structural and Cohesion Policies, European Parliament. Strasburg, April 2017. 45 p.
2. Tonkiss K. Constitutional patriotism, migration and the post-national dilemma. *Citizenship Studies*. 2013. № 17 (3–4). P. 491–504.
3. Lacroix J. For a European Constitutional Patriotism. *Political Studies*. 2002. Vol. 50 (5). P. 944–958.
4. Yack B. The Myth of the Civic Nation. *Critical Review*. 1996. Vol. 10 (2). P. 193–211.
5. *European Identity: A Historical Reader*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. 328 p.
6. Crum B. *Learning from the EU Constitutional Treaty: Democratic Constitutionalization beyond the Nation-State*. London: Routledge, 2012. 224 p.
7. Pels D. *A Heart for Europe; the Case for Europatriotism*. Bristol: Good works publishing cooperative, 2016. 158 p.
8. Public Opinion Analysis – Standard Eurobarometer 83. Spring 2015. URL: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb83/eb83_first_en.pdf.
9. Marques S., Silva P., Silva M. *European Identity – Supranational Citizenship*. JANUS.NET, e-journal of International Relations. 2011. Vol. 2. № 1. P. 14–26.
10. European Commission. *Promoting social inclusion and shared values through formal and non-formal learning*, 2017. URL: https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/2017socialinclusionstrategy_en.pdf.

11. Ritzen J., Haas J., Neeleman A., Teixeira P. European Identity and the Learning Union. IZA Policy Paper. №.121. Bonn, December 2016. 25 p.
12. Brodin J. Education for Global Competencies. Journal of Studies in International Education. 2010. Vol. 14 (5). P. 569–584.
13. OECD Reviews of Vocational Education and Training. Skills Beyond School. URL: <https://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/Skills-Beyond-School-Synthesis-Report.pdf>.
14. Fernández Ó. Towards European Citizenship through Higher Education? European Journal of Education. 2005. Vol. 40. № 1. P. 60–68.
15. Marconi G., Ritzen J. Determinants of international university rankings scores. Applied Economics. December 2015. Vol. 47 (57). P. 6211–6227.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

В статье рассмотрены современные проблемы формирования европейской идентичности в Европейском Союзе. Выявлены негативные тенденции в развитии Союза, связанные с финансово-экономическим и миграционным кризисами, Brexit, усилением право-радикальных партий и движений. Обоснованы два основных направления усиления европейской идентичности: через историческое наследие и политическую идентичность. Подчеркнута роль в этом процессе европейского гражданства. Раскрыты потенциальные возможности укрепления европейской идентичности, которые заключаются в становлении европейской системы образования, создании условий для преобладания общего языка и усилении академической мобильности студентов.

Ключевые слова: Европейский Союз, европейская идентичность, европейское гражданство, культурная общность, политическая идентичность, образование, общий язык.

ISSUES OF ESTABLISHING EUROPEAN IDENTITY IN THE EUROPEAN UNION

The article deals with the current problems of the formation of the common European identity in the European Union. It shows negative trends in the development of the Union through the financial-economic and migration crises, Brexit, the strengthening of right-wing radical parties and movements. Two main directions of the strengthening of European identity are emphasized: via historical heritage and political identity. The role of European citizenship in this process is highlighted as well. The potential opportunities for strengthening the European identity, which are the formation of the European system of education, creation of conditions for mastering the common language and enhancement of academic mobility of students, are revealed.

Key words: European Union, European identity, European citizenship, cultural community, political identity, education, common language.